

mint anyagi tekintetben egyaránt nagy előnyöket biztosít, a mi érdeinkbe is csak az állandó jellegű, jó szállító berendezések nyomán hatolhat be!

A tiszafáról.

Irta: Sajó Károly tanár.

A tiszafa (*Taxus baccata*) sorsa sok tekintetben hasonlít a hód sorsához. A szabad természetben — ha ugyan ezt a mondást: szabad természet, Európában még jogunk van használni — mindkettő kihalófélben van. A tiszafa ügye azonban annyiban valamelyest még jobban áll, mert a kertekben, kivált az északeurópai országokban, sokfelé művelik, míg a szegény hódnak alig akad olyan kedvelője, a ki mesterségesen, számára föntartott menedékhelyeken igyekeznék a végleges kipusztulástól megmenteni.

A tiszafa — úgy látszik — valamikor igen sűrűn fordult elő Európa erdőségeiben. Sokkal sűrűbben, mintsem eddig hitték. Hogy a magyar Kárpátokban bőven volt-e képviselve, vagy csak ritkaságszámba ment, afelől egészen biztosat talán már nem is lehet tudni. De mivel tőlünk éjszakra, még Lengyelországban is, eléggé nagy szerepet játszott, és a német meg skandináv vidékekről az újabb vizsgálódások ebben az irányban biztos és igen érdekes adatokat derítettek föl, legalább valószínű, hogy hazánk erdőségeiben sem állott a dolog másképpen. Hogy azonban éppen hazánkban a népvándorlások idején és közvetlenül ezek után a tiszafa rohamos pusztulásnak, illetve irtásnak esett áldozatul, ezt az adatok egybevetése után, miként alább megpróbálom kifejteni, nagy okunk van föltenni. Sőt talán sehol Európában egyebüttl nem volt a

Taxus baccata fája annyira keresett, mint éppen Magyarországon.

Cönwenz tanár, a danczingi nyugatporoszországi muzeum igazgatója, sok időt szentelt e nevezetes fa multjának és jelenének kipuhatólására; és tanulmányai igen érdekes világosságot vetnek a tiszafa viszontagságos sorsára. Éppen a kutató szűkebb hazájában, tehát nyugati Poroszországban, hol eddig nem is igen ismertek nevezetesebb tiszafa-lelhelyeket, 14 olyan termőhelyet derített ki, a hol e fa részint még ma is megvan az erdőkben, részint pedig a legközelebbi multban még megvolt. De minden egyes termőhelyen kimutatható, hogy a tiszafák száma egyre jobban összezsugorodik. Ez pedig annál különösebb, mivel a kertekbe ültetett, illetve ott magból nevelt törzsek szépen diszlenek és éppen nem látszik meg rajtuk olyasmi, mintha a mi éghajlatunkat nem szeretnék.

Ma már a tiszafák tiszta állabokban seholsem találhatók és általában nem igen tekintélyes törzsűek; az olyanok, melyek törzsének kerülete 1 m.-nyi, és magasságuk 10 m.-nyi, már nagyon is ritkák. Az éjszaknémet tőzegtelepekben azonban éppen nem ritkák olyan fosszil törzsek, melyek átmérője (tehát nem kerülete) meghaladta az egy métert. Ezek a tőzgebeli leletek, valamint régi, még a keresztényzég előtti időkből fönmaradt skandináv hagyományok, arra mutatnak, hogy akkor még voltak valósgos tiszafaerdők is.

Cönwenz azokat az okokat, melyek a tiszafa kipusztulását okozták, földeríteni igyekezett és az alábbiakban röviden összefoglaljuk őket; noha azt hiszszük, hogy nem valamennyien voltak a rohamos pusztulás főtenyezői, a mit alább talán sikerül majd eléggé világos okokkal támogatnunk. Halljuk tehát az ő véleményét:

1. Szerinte a kihalt tiszafa-telepek maradványai mindenütt nedves talajban, lápos, tőzeges területen találhatóak, a hol a talajvíz közel van a földszinéhez. Az erdészeti tudomány azonban ma már az okszerű gazdálkodás elegendhetetlen feltétele gyanánt állítja föl a nedves erdőtalajok lecsapolását, a minek az a következménye, hogy ilyen helyeken a talajvíz szintje vagy 1 m.-rel alább száll, a mi a tiszafa életére végzetessé válhatik.

2. Mig azelőtt az erősebb törzseket válogatva vágták ki, addig ujabban a terv szerint fejsze alá kerülő erdőrésztleteket egészen letarolják. Mig tehát azelőtt az aljfák az árnyéktól sohasem fosztattak meg egészen, addig most a tarvágások színhelyén a nap teljes erővel és akadálytalanul árasztja a talajra sugarait. A teljes letarolás alkalmával különben a tiszafákkal sem szoktak kivételt tenni. De ha akadnak is olyan birtokosok, a kik e fa iránt különös kegyelettel viselkednek és kivágásukat eltiltják, az árnyékból rögtön, minden átmenet nélkül, a teljes verőfény hatalma alá jutott tiszafák ezt a hirtelen fordulatot nem bírják kiállni és elpusztulnak.

3. A tiszafa nehéz szaporodási képessége is hátramenesztí az egész faj életét. A tiszafa ugyanis kétféle növény lévén, egyik fán csak porzós, másikon csak termő virágok vannak. Mivel pedig megeshetik, hogy egy-egy termőhelyen csak egyivarú fák vannak, ennél fogva a termékenyülés és az illető helyen való új ivadék keletkezése ki van zárva. Még inkább áll ez olyan (és ma már igen gyakori) esetekben, a hol a tiszafa már csak olyan elszórtan tengődik, hogy egyik törzset a másiktól nagy távolságok, illetve egész erdőtestek választják el. Ehhez járul még az is, hogy a tiszafa magva nem szárnyas mag, mint egyéb fenyőké, melyeket a szél elragadhat magával, hanem

vérpiros bogyó, mely ott helyben esik le. Igaz, hogy a bogyóknak is megvannak a maguk közlekedési eszközei a madarak képében; mert hiszen például a fákon élősködő fagyöngy egyik fakoronáról a másikra nem is birna átvándorolni, hacsak a madarak meg nem ennék a bogyóját. Csakhogy azok, a kik a tiszafát állandóan megfigyelik, azt tapasztalták, hogy bárminő szép piros is a bogyója és a mellett még nem is mérges, mégsem kell a madaraknak. Ebből azt következtetik, hogy akkor, mikor a tiszafa, mint faj, tenyészetének tetőpontján állott, kellett olyan madaraknak, vagy egyéb állatoknak élni, melyek bogyóját ették és gyomrukban, illetve beleikben széthordták.

4. A fának ipari felhasználása is hozzájárult kipusztulásához.

Ha tüzetesen megvizsgáljuk a fönnebb fölhozott tényezőket, nem tagadhatjuk ugyan el, hogy valamennyinek van vagy lehet kisebb-nagyobb szerepe a tiszafa meghátráltatásában, de igazán jelentékeny módon, véleményem szerint, az utolsó, t. i. az ipari fölhasználás játszott leginkább közre.

1. Az a körülmény ugyanis, hogy nagyobb fosszil tiszafa-telepmaradványok csak lápos helyeken maradtak fenn, még nem okvetetlen bizonyíték arra, hogy csak ilyen helyeken tenyészett. Mert hiszem számos tiszafa él még ma is olyan helyeken, hol egyáltalában nincs tőzeg vagy mocsár; például a kertekben. A. Schwarz, Hopstenben (Vestfáliában) élő gyógyszerész, 1898. márcz. 29-én kelt és egyik tekintélyes német természettudományi lapban közzétett levelében azt közli, hogy az említett Hopsten községben a falu országutján éppen akkor virágzott egy hatalmas, ősrégi, porzós virágu tiszafa, melynek törzse még 2 m.-nyi magasságban is 1·8 m. átmérőjű, mely 10 m. magas, 2·2 m.

magasságban kezdi összesen mintegy 20 kar- vagy lábvastagságu ágát kiterjeszteni, és melynek lombkoronája 15 méter átmérőjű. Ez a fa tehát a *Taxus baccata*-nak egyik legméltóbb képviselője és mindenesetre még a tiszafák aranykorából maradt fönn napjainkig. Mivel sem lápos területen nem áll, sem pedig árnyékban nem él, hanem a nap teljes sugarainak van kitéve és mindezek daczára is jól érzi magát, ebből az esetből is van jogunk arra következtetni, hogy a tiszafa szikkadt talajokon és verőfényben is tenyészett már régen is, úgy, mint ma. Hogy a fosszil tiszafamaradványokat főképpen mocsaras helyeken találják, azt nem nehéz megmagyarázni. Mert hiszen a szárazabb talajokon az elhalt fák általában hamarabb elkorhadnak; nemcsak a bogárság, hanem különféle korhasztó gombák is ilyen helyeken hamar elbánnak velük. A fa állandóan vízben tartva, igen soká épen marad és majdnem általános szabály, hogy az efféle maradványok javát a víz óvta meg a késő utókor számára. Másrészt meg az is természetes, hogy akkor, mikor a tiszafára már nagyon rájárt az ember favágó szerszáma, a hozzáférhetetlen lápok, melyekbe az ember csak életveszedelemmel vagy sehogysen juthatott bele, megmentettek sok olyan telepet, melyeket különben kivágtak volna. Hiszen ma is azt látjuk, hogy ősi erdők csak azokon a helyeken tartották fönn magukat, a hová az ember csak nehezen jut, vagy a honnan a fát nehéz elszállítani. Már pedig az bizonyos, hogy a süppedő lápból egy levágott fatörzset kihozni, kivált a kezdetlegesen gazdálkodó ókori embereknek, igen bajos dolog lett volna.

Conwentz ama nézete, hogy a nedves erdők lecsapolása az újabb okszerű erdőgazdálkodás egyik alaptétele, tökéletesen igaz. Ámde én azt hiszem, és valószínűleg mások is, hogy az efféle talajjavítások már csak a legújabb

időben kezdtek érvényesülni és testet ölteni. A tények pedig arra vallanak, hogy a tiszafa hanyatlása már századok előtt bevezített dolog volt.

2. Ugyanez áll az erdőkihasználás mai módjáról, t. i. a tarvágásról. A tiszafa kipusztulása arra az időre esett, mikor az erdőket vágássorozatokba nem osztották be, hanem válogatva vágták ki az alkalmasoknak kínálkozó törzseket. És hogy ama válogatás közben éppen a tiszafán akadt meg első sorban az értékesebb fákat kereső ember szeme, az bizonyos. Mert hiszen ipari tekintetben — mint alább még részletesebben is kifejtjük — abban az időben és azokban az erdőkben értékesebb, keresettebb és becse-
sebb fa alig akadt. Hiszen a tiszafa Európának ébenfája. — A mi a közvetlen napfényt illeti, arra már az előbbi pontban kiterjeszkedtünk.

3. A tiszafa nehézkes szaporodási módja csak újabb időben játszik valamelyes szerepet, azóta t. i., mióta a tiszafát olyan nagyon megritkították. Egyébiránt nem szabad elfelednünk, hogy nemcsak a szél és a madarak szállítják a növénymagvakat, hanem a vizek is. Felhőszakadások alkalmával, mikor a rohanó vizek nagy szikladarabokat ragadnak magukkal és ugyyszólván mindent elsöpörnek maguk előtt, a tiszafa bogyója aligha volt kivétel. Igaz, hogy a vízzel a mag fölfelé nem, hanem csak lefelé mehet. Fölfelé csak állatok vihették és vitték is; mert ha nem így állt volna a dolog, akkor a tiszafának magya nem is fejlődött volna bogyóvá.

4. A fönnebbieket látva vetése után tehát arra a meggyőződésre jutunk, hogy e faj elpusztulásának főoka az ember irtó keze volt. És mindaz, a mit a tiszafa története, főleg a legújabb buvárkodások eredményei alapján, tudomásunkra juttat, ebben a meggyőződésben

majdnem minden kétséget kizáró módon megerősít bennünket.

II.

Conwentz tanár buvárkodásainak legértékesebb részét alkotják azok a fölfödözések, melyek a tiszafának az emberi művelődésben játszott szerepére vonatkoznak.

Az éjszakeurópai országokban sirokban és egyébütt lelt faipari gyártmányok arra mutatnak, hogy a tiszafa fája régente igen sokféle módon használódott föl. Már Cohn Ferdinánd megállapította, hogy a Boroszló mellett levő Sakrau-ban régi sirokból napfényre hozott leletek közül két favödör tiszafából való. Conwentz most egész sereg ilyen ókori és középkori leletet vetett mikroszkopikus vizsgálat alá és meglepő eredményekre jutott. A stockholmi muzeumban egy, a lundiban pedig két tiszafából készült vödör van. Krisztianiában az ottani muzeum 23 faipari lelete közül, melyek a későbbi római, a népvándorlási és a vikingek korából valók, nem kevesebb, mint 18 darab (tehát majdnem 80%!) tiszafából készültnek bizonyult. A kopenhágai muzeumban 26 faleletet — vödröket, ijákat, kés-tokokat — vizsgált meg, és ezek egytől-egyik a *Taxus-baccata* terményei. Azok az éjszaki leletek, melyek a tiszafára vonatkoznak, egymástól meglehetősen távol eső helyekről kerültek össze. Nagy mennyiséget szolgáltatottak a jüt félsziget, Seeland, Führen, Bornholm. De igen nagy időszakot is ölelnek föl ezek a leletek; mert elég biztosan kimutatható módon a Krisztus előtti 7-edik vagy 8-adik századtól egész a Krisztus utáni 9-edik századik terjednek. És ebből kiviláglik, hogy a régi időkben legalább is teljes 1600 esztendőn keresztül, a tiszafának igen keresett és ennélfogva előszeretettel vágott fának kellett lennie.

A kieli muzeumban tiszafából való ijákat őriznek, míg a hozzávaló nyilak nyele erdei fenyőből való. Az összes ilyen módon megvizsgált skandináv leletek 61 darabra rugnak, és ezek közül 50 darab bizonyult tiszafából valónak és csak 11 készült más fából.

Természetes tehát, hogy attól az időtől kezdve, mikor a Taxusfát iparilag kiterjedtebb módon munkába vették, rohamosan kellett pusztulnia és csak a hozzáférhetetlenebb helyeken bírta magát számbavehető módon fönntartani.

III.

Fölötte érdekesek azok a következtetések, melyekre egyes nyelvészeti és történelmi adatok jogosítanak föl.

A svéd állami levéltárban megőrzött régi helynevek egy része egészen biztosan rámutat a tiszafa hajdani nagy elterjedtségére, mert számos ilyen helynév a tiszafától vette eredetét. A mai svéd nyelvben a tiszafa neve: *id*, vagy *idegran*; az utóbbi szótag (*gran*) azonban fenyőt jelent. Ebből a töből származtak például ezek a helynevek: *Idö*, *Idskär*, *Idelund*, *Idehult*, *Idmyren* és számos más. Az éjszaki népek halálistene: *Uller*, a néphit szerint az *Ydalir* nevű tiszafaligetben lakott.

Németországban az *ib* szótörzs szolgált a tiszafa jelölésére és ebből alkotódtak ilyen helynevek: *Ibenhain*, *Ibenhorst*, *Ibenbach*, az *ibeni* kápolna, és a mecklenburgi *Ibendorf*, melyet így is írnak: «*Ivendorf*». Ez az utóbbi kétféle alakja ugyanannak a helynévnek azért is nevezetes, mert megmutatja, hogy a németek régi szótörzse, mely a tiszafára vonatkozott, tulajdonképpen «*iv*» volt. Ebből lett később «*ib*», és ebből még később a mai «*eib*»; a tiszafát ugyanis a mai német nyelv «*Eibenbaum*»-nak nevezi. A francziák mai napig megtar-

tották az »if« nevet, mely a tiszafa megjelölésére szolgál. Vannak különben Németországban is tájak, hol a tiszafát »ive«-nek nevezik és nyilván ebből származott a pomerániai *Iven*, nemkülömben *Iwitz* és *Iwitzow*, továbbá a porosz rajnai tartományban levő *Iversheim*, és a porosz-szász tartományban levő *Ivenrode* községek elnevezése. Az utóbbi név (*Ivenrode*) ezt a föltevést minden kétségen fölül helyezi, mivel *rode* annyit jelent, mint »erdőirtás«; tehát *Ivenrode* annyi, mint »kiirtott tiszafaerdő.« Ez utóbbi nevek azért igen fontosak, mivel — mint alább látni fogjuk — a magyar nyelvkinccsel félreismerhetetlen összeköttetésbe hozhatók. A tiszafa mai irodalmilag elfogadott nevéből, t. i. az »Eibe«-ből származtak a németbirodalombeli következő helynevek: *Eiba*, *Eibau* (tiszafaligetet jelent), *Eibelshausen*, *Eibenberg*, *Eibendamm*, *Eibenhorst*, *Eibenwerder*, *Eibenstock*, *Eibingen* és mások. Bajorországban a tiszafa hajdani szerepéről tanuskodnak: *Eibach* (= *Eibbach*), *Eibstadt*, *Eibburg*, *Eibelstadt*, Würtembergben pedig *Eibensbach*. De nemcsak ezek az éjszakibb német vidékek voltak a tiszafa kiváló termőhelyei, hanem Ausztria is, honnan azonban, ugy látszik, hamarabb kiirtották. Ausztriában a következő helynevek tanuskodnak erről: *Eibenschütz*, *Eibesbrunn*, *Eibesthal*, *Eibis*, *Eibisfeld*, *Eibiswald* és igen érdekes a stájerországi *Eibersdorf*, melynek másik, használatban levő, szláv formát viselő neve: *Ivainsovce*; tehát ugy az *eib*, mint az *iv* törzs fönmaradt e két névben, mely ugyanegy községet jelent. Mindezekből tehát már látunk annyit, hogy az *id*, *ib*, *iv* és *eib* szótörzsek egy eredetűek és valamennyien a tiszafára vonatkoztak, csakhogy a külön tájszólások a maguk kaptafája szerint módosították. Sőt helyenkint az *eib*-ből (*aib* közvetítésével) *alben*-t csináltak; ez a szótő szerepel pl. a porosz Albendorf község nevében.

A lengyel nyelvben a tiszafára egy másik szótó, t. i. a «*ciss*» vonatkozik. A keleti porosz vidékeken ebből a töből eredett helynevek is szerepelnek, mint péld. *Cissewo*, *Ciesbusch*, *Cissau*, *Ciesle*, *Cieslin*, *Cieszin*, továbbá a gácsországi *Cieslowice* (*Cieskowice*), *Cieszanow* és az ausztriai *Zissersdorf*.

A magyar nyelvben manap szereplő «tiszafa» szó, véleményem szerint, nem azonos e fanem régi magyar nevével. A tiszafa szó, ugy gondolom, éppen a lengyel *csisz*-ből származott és a magyarul beszélő szájnak nehezen kimondható «*cziszafá*»-ból lett a «tiszafa», melyet sokan a Tisza folyóval hoznak összefüggésbe, noha a «Tisza» név (a latin *Tibiscus*) egészen más eredetü és a *Taxus baccatá*-val semmi összefüggésben sincs. Látni fogjuk azonban, hogy volt a magyarnak e fa jelölésére eredeti neve is, mely azonban kihalt; sőt adatokat hozok majd arra is, hogy a német, franczia elnevezések keleti, sőt talán magyar eredetűek.

A mi a szláv «*czisz*» nevet illeti, ennek etimologikus helyzetére nézve csak annyit említek, hogy a somot (*Cornus mas*) némely német vidéken «*Zisserlein*»-nek nevezik. Mivel pedig ugy a tiszafának, mint a somnak élénk piros bogyója van, valami összefüggés (talán összetévesztés) a két faj neve között mindenestre előfordulhatott.

IV.

A tiszafát már az ó-korban is részint a nyíllövő fegyverrel, részint a hajító-dárdával hozták összeköttetésbe, sőt azonos névvel is illették. A régi rómaiak a tiszafát is, meg a belőle készült hajító-dárdát is *Taxus*-nak nevezték. Ez a latin *Taxus* szó pedig görög eredetü; mert az ó-görögök az ívet (íjat) *toxon*-nak, az íjászokat *toxotáknak* (*toxotai*), a nyílmérget és később általában a mérgeket *toxikák*-nak

nevezték. (Ebből a szóból származik a tudományos mai irodalomban használt *toxikologia* szó, vagyis a mérgekről szóló tudomány neve.) Hogy a görög *toxon* és a latin *taxus* egy eredetűek, azt még hosszasan bizonyítani talán fölösleges.

A régi éjszak-európai rúnajegyek közt van egy betű: az *y*, illetve *yr*, mely az eddigi buvárlatok eredményei szerint egyaránt jelentett ívet és tiszafát. Alakja ív, melyre a nyíl lövésre készen van helyezve. Ebből tehát jogosan következtetjük, hogy a tiszafa a mai Német-, Svéd-, Norvég-, Dán- és Franciaország lakói körében akkor kapott nevet, mikor az íjjal, az ívvel, mint fegyverrel megismerkedtek, illetve megtanulták, hogy a tiszafából nyíllövő fegyvert lehet készíteni, még pedig kitünőbbet, mint bárminő más európai fából. Az éjszaki germán Uller istenség egyaránt istene volt az íjnak, a tiszafának és a halálnak, a mely három fogalom közt az eszmetársulati összefüggés nyilvánvaló.

Mondhatná valaki azt, hogy a dolog talán megfordítva áll; t. i. hogy a tiszafának volt ősi neve és mikor íveket kezdtek belőle készíteni, akkor a tiszafa eredeti nevét átruházták az ívre is, mint belőle készült gyártmányra. Azt hiszem azonban, hogy ez az utóbbi okoskodás aligha ütné meg a mértéket, mivel az íj használata független a tiszafától és a puszták gyermekei, kik éppen az ív használatában elsőrangú mesterek voltak, először állati szarvából készítették efféle fegyvereiket.

Ha a találmányok történetén végig tekintünk, azt látjuk, hogy az a nép, mely valami rá nézve új találmányt egy másik néptől átvett, ettől egyszersmind annak az új tárgynak nevét is átvette. Ez a név azután a találmánynyal együtt mindig tovább és tovább szivárgott más népek

körébe és a találmánynyal együtt a név is. Csakhogy a név — a különféle népek nyelvbeli sajtáságai szerint — lassankint sokféle módosulaton megy keresztül. Nemcsak ipari gyártmányokról áll ez, hanem növényekről és állatokról is, melyekkel például a hódítók a meghódított országokban megismerkedtek. Így lett például a görög *philomelá*-ból a magyar «fülemüle» és az ugyanazt jelentő «bülbül». Az utóbbi már annyira különbözik az eredeti görög szótól, hogy ha nem volna a közbülálló magyar szó, a leszarmazást szinte bajos volna földeríteni; de ilyen fokozatban: «*philomela* — *fülemüle* — *bülbül*» a származás félreismerhetetlen.

A tiszafa tehát nevét azon népek nyelvkincséből kapta, a melyek az íjászatban elsők voltak és mesterei a többi népeknek. A történelem kétségtelen biztossággal rámutat arra, hogy Európa lakói az íjászatban eredetileg nem voltak jártasak. Igaz, hogy obszidán-nyílvégeket is találni, de valószínű, hogy ezek kézzel hajított nyilakon szerepeltek. Midőn az ázsiai népek a népvándorlások idején Európába beütöttek, hallatlan sikereiket, aránylag csekély számuk daczára, annak a körülménynek köszönhatték, hogy edzettségük és szívósságuk mellett olyan bámulatos ügyességgel kezelték az akkori idők legtökéletesebb fegyverét: az íjat. A ló leggyorsabb futtában, ezen ülve, éppen olyan biztosan találták el a célzott előre felé, mint hátrafelé löve. Olyan volt akkor az íj például a magyarok kezében, mint 1866-ban a gyútüs puska a poroszok kezében: a győzelem legfőbb tényezője. A magyarok eme ázsiai hazájokból behozott nemzeti fegyverüket «íj»-nak, «ív»-nek nevezték. Ezt a nevet átvették azok a népek is, melyek a maguk kárára megismerkedtek a keleti fegyverrel. Innen van, hogy az *íj*, *iv*, *i*, *ívi*, *ib* kifejezések Európa középkori és a középkort megelőző lakóinál a nyílövő

fegyverre és nyomban rá arra a fára lőnek alkalmazva, mely az ívhez való legjobb fát szolgáltatta.

Nem éppen csak a magyar nép volt az, mely az európaiakat a nyíl kezelésével és készítményével megismertette, noha a közép-európaiak valószínűleg a velük vitt hosszadalmas harcokban gyakorolták be magukat az íjászatba; — már t. i. annyira-mennyire. Nem szabad felednünk, hogy egyes szittyá népek Ázsiából kiindulva, a mai Oroszország nagyrészen már az ó-korban is átvonultak és a mai Erdélyig, Oláhországig hatoltak. Éjszakon pedig valószínűleg eljutottak Svédországba is, úgy, mint később a finnek a svéd határig. Eme ó-kori népvándorlásról csak töredékes följegyzések maradtak fenn és az akkor lefolyt eseményeket inkább a leletek, népszokások, az összehasonlító nyelvészet alapján lehet némileg sejteni. Nem is foglalkozunk velük e helyen, csak arra hivatkozunk, hogy éppen a skandináv népek használták legrégebben és legbővebben a tiszafát és azzal a névvel jelölték, melyen az uralaltáji népek az íjat, az ívet nevezték. Ebből arra következtethetünk, hogy éppen a skandináv vidékekre már igen régi időkben vándoroltak be uralaltáji néptörzsek Ázsiából.

A magyarok az *íj* és az *ív* szavakat Ázsiából hozták magukkal és lehet, hogy középső Európában a tiszafa neve (péld. a francia «*if*») talán az ő révükön került forgalomba. Ámde lehet, hogy ez már korábban, a hunnok harczi alkalmával történt meg.

Akárhogyan vesszük is a dolgot, valószínűnek látszik, hogy az *ív*, *if*, *ib* stb. szótövek, melyek a tiszafa jelölésére szolgáltak és éjszakon a nyíllövő fegyvert is jelentették, Ázsiából származtak be, éppen akkor, mikor maga az íj is ismertebbé vált Európában.

Akkor, mikor még nyíllövő ívek kevéssé szerepeltek (és az eredeti európai lakosság a háborukban sem igen használta), a tiszafának talán nem is volt külön neve. Lehet, hogy csak fenyőnek nevezték; úgy, mint a mi alföldi magyar népünknek is minden csak «fenyő», a mit a német *Kiefer*, *Lärche*, *Tanne*, *Fichte* önálló nevekkal jelöl. Addig ismeretlenül és — bántatlanul élte aranykorát az erdőkben és semmi és senki sem ritkította sorait. Ovidius is azt mondja: «*Bene qui latuit, bene vixit*» (a ki jól el tud rejtőzni a világ sokadalma elől, az él legjobban). Talán éppen mivel olyan igen kemény fája van, nem is birták az ősi tökéletlen szerszámokkal földolgozni és inkább a puhább, kezelhetőbb fanemeket használták. Mihelyt azonban az íjyak használata és a tiszafának e célra való alkalmassága ismertté lett, a tiszafa aranykorának is vége szakadt. Attól az időtől kezdve megbecsülték és — irtották is, mert hiszen az erdészelnél a rablógazdaságban ez a kettő egyet jelent. Az íjgyártás már tökéletes, a legkeményebb fával is jól elbánni tudó szerszámot és begyakorolt emberi kezet igényelt. Ugy lehet, hogy az íjgyártó mesteremberek elszaporodtával ezek nem kaptak mindig megrendeléseket ilyen fegyverekre és üres óráikban ráadták magukat arra, hogy a tiszafából békés ártatlan háztartási eszközöket gyártsanak. Így aztán a *Taxus baccata*-nak először az emberlakta és könnyen hozzáférhető, később a félreesőbb helyekről is el kellett pusztulnia.

Említettem, hogy a mai magyar nyelvben használt «Tiszafa» szót a lengyel *cisz* tőből származottnak tartom. Hogy azonban az Árpád házából származott királyok idejében más neve tényleg volt a *Taxus*-nak, annak nyomára jutottam.

A tiszafa magyar elnevezései közt szerepel a ritkábban használt «ternyőfa» is. Érdekes, hogy ennek eredete után kutatva, szintén az éjszaki népek régi rúnajegyei közt találtam egyet, melynek neve *tyr* és e jegyek alakja: nyíl, ív nélkül (↑). Ugy, mint a már fönnebb említett rúnajegy (y, yr) az íjjal és ívvel, úgy a *tyr*-t a «ternyő» névvel lehet összefüggésbe hozni, mert a két fő (*tyr* és *ter*) nyilván azonosak.

A «Magyar Nyelvőr» 1878. évi júniusi és a «Természettud. Közlöny» 1878. októberi füzeteiben a XI—XIII. századból való magyar fanevek vannak felsorolva, melyeket részint Nagy Gyula talált árpádházi királyok idejéből fönmaradt okiratokban, részint már 1854-ben gyűjtött egybe Jerney János. Ebben az érdekes névgyűjteményben van néhány, «melyek értelméről» — mint a közlemény említi — «még hipotézist is bajos alkotni». E kérdéses nevek közt szerepel az «*iva-fa*» szó (*arbor, quae iwafa dicitur*), mely egy 1264-ben kelt iratból való. A fönnebbieket alapján semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy ez a fanév tényleg a *Taxus baccata*-t jelentette, melyből az íveket készítették. Ugyanott még egy másik fanév is szerepel, mely talán szintén a *Taxus*-t jelenti; t. i. az «*eb-fa*» az 1272. esztendőből. Az *eb* fő talán az *eib*-ből származott. Egyébiránt az is lehet, hogy az *ebfa* a kutyabengére vonatkozott. De hogy az *iwafa* a tiszafa volt, azt bizonyosnak vehetjük.

Sajátságosnak látszhatik, hogy ez a fanév később kihalt nyelvünkéből. De más szókkal is megesett ez. Elgondolhatjuk, hogy akkor, mikor a magyarság, mely elsősorban íjász volt, e hazába bevándorolt, a tömérdek háboruszkodásban sok ívet használt el. És ha mindezeket az íveket a tiszafából csinálták, akkor a Kárpátok déli oldaláról az

«ivafa» alaposan eltűnt, úgy, hogy csak itt-ott maradt belőle hirmondó. De ha a fa kipusztult, a nemhasználás következtében a neve is elfeledődött. Később maga az *iv* és az *íjj* szavak is félig-meddig így jártak, mikor t. i. a magyar nép bucsut mondott ez ősi nemzeti fegyverének. A mai földmives magyar nép körében az *iv* szót már alig értik és nem is használják; ha «*egy iv papirt*» akarnak mondani, akkor is «*egy árkus papirt*» mondanak. Csak újabban, a népiskolák révén, szivárogo be az *iv* szó, megint a nép körébe. Az *íjj* szavat pedig akárhánynak mondtam az én vidékemen, nem értették meg: ez már csak a tanult emberek nyelvkincsében szerepel.

Hogy pedig a tiszafa, melyet már aztán alkalmasint más finom és tartós fagyártmányokra is használtak, hamar kiirtódott, azt elhíhetjük. Csak arra gondoljunk, hogy a Kvarneró felé néző Karszt-hegységet minő bámulatos gyorsasággal fosztották meg a velenceiek erdőségeitől, mikor egyszer hajóknak való fákat kezdtek onnan kivágni. A tiszafa pedig alkalmasint nem is alkotott állabokat, hanem csak szórványosan fordult elő. Még ma is van ilyesmire példánk a p a p s a p k a - b o k o r b a n (*Evonymus europaeus*), melyből lábbeli szögeket (a talpakra) vágnak a lábbelikészítők. El is tűnik ez a bokor minden város közelségéből; sőt ha már az erdőkből elhordták, a diszkertekre kerül a sor. Egyik ungvári tanártársam beszélt, hogy szőlejében volt még egy papsapkabokor, melynek rózsaszin termésében szeretett ősszel gyönyörködni; de hát a cipőszögekben beállott hiány folytán egyszer azt is kivágták és ellopták.

A mikor a finomabb esztergályos- és faragott diszművek a civilizáció terjeszkedésével sűrűbben készültek, a tiszafának még abban az esetben is el kellett pusztulnia,

ha nem fegyvergyártásra használták föl. Mert hiszen keménység és tartósság tekintetében aligha mulja fölül más európai fanem; megfelelő módon páczolva pedig csalódásig olyan, mint a meleg éghajlatból származó valódi ébenfa. Tulajdonképpen azt mondhatnók, hogy a tiszafa az európai népek ébenfája volt.

V.

Fönnebb azzal foglalkoztunk, hogy az éjszakeurópai ív, if stb. szótöveket, melyekkel a tiszafát jelölték (és az íjat is), keletről valókul fogva föl, az átszármazás útját igyekeztünk kipuhatolni.

A déleurópai népek, a régi rómaiak és görögök nyelvében azonban a tiszafa megjelölésére egészen más szó szolgált, t. i. a «*Taxus*», mely félreismerhetetlenül azonos a görög *toxon* szóval, mely *ívet* jelent és melynek származékaival a *méreg* és evvel összefüggő fogalmakat fejezték ki.

A görög és római nyelvben tehát az *ív*, illetve *íjj*, a *méreg* és a tiszafa tulajdonképpen egy nevet kaptak, a mint hogy meg is van e három fogalom közt a szorosabb eszmetársulati kapcsolat. Mert hiszen a «tiszafa» és «íjj» fogalmak kifejezésére a skandináv népek körében is egy szót használtak. A «*méreg*» fogalom pedig kétszeresen is egybekapcsolható a másik kettővel. Először, mert magának a tiszafának levélzete és kérge is mérges (sőt régente valósággal olyan méregfának tartották, melynek kigőzölgése is veszedelmes); másodszer pedig, mert a természetes állapotban élő népek már a legrégebb időkben is mérgezett nyilakkal lőttek.

Ha tehát a régi görögök és rómaiak a nyillövészettel az ázsiai népek révén ismerkedtek meg, akkor föltehető, hogy a *tax* és *tox* tövek is ázsai, szittyá eredetűek.

Arra a kérdésre, hogy csakugyan a szittyáktól kapták-e az ógörögök az íjászat mesterségét, a történelmi adatok meglehetősen biztos feleletet adnak; megtudjuk ugyanis belőlük, hogy a régi görögök maguk tulajdonképpen nem is voltak íjászok, hanem mivel a nyíl félelmetes hatalmát nagyon is jól ismerték, hadseregükben szittyá zsoldosokat alkalmaztak íjászokul. Kétségtelen tehát, hogy ezek révén ismerkedtek meg kezdettől fogva e fegyvernemmel. Még biztosabbá teheti eme fölfogást Plinius egyike adata, mely szerint az ív első föltalálója «*Scythes*» nevű ember volt. Ámde *scythes* annyit jelent, mint *scythiai*, vagyis szittyá. De ugyanezt látjuk később a rómaiak hadseregében is ismétlődni. A rómaiak maguk szintén nem szerettek vagy nem is tudtak az íjjal bánni, hanem íjászokul ázsiai, főképpen thrácziai zsoldosokat alkalmaztak. A közép- és déleurópai népek, ugyán látszik, sohasem bírták e fegyvernemben sokra vinni; mert még a XIV. és XV. században is britt (angol és skót) íjászok szokták a csatákat eldönteni; nekik voltak például tulajdonítandók a Crecy, Poitiers, Azincourt, Crevant, Verneuil és Rovertay mellett aratott diadalmok. A francziák az íjászzal nem bírtak boldogulni, ámbár VI. és VIII. Károly alatt sokat fáradoztak ebben az irányban. Az utóbbi, hogy valamelyest helyt állhasson az angolokkal szemben, utóvégre is kénytelen volt fölhagyni a franczia íjászok kiképzésével és Skócziából fogadott e fegyvernemből való zsoldosokat. Ez is arra látszik vallani, hogy Skandináviát, a britt szigeteket, egyáltalán pedig Európa éjszakibb részét, uralaltáji népek, melyek egyedül voltak igazán ügyes íjászok, már a történelemelőtti időkben is elárasztották.

Visszatérve a rómaiakra és görögökre, és szem előtt

tartva azt, hogy a nyíllövészetet még a háborukban sem ők maguk gyakorolták, hanem szittyá zsoldosokkal végeztették, kevés kétségünk lehet az iránt, hogy az ívnek és a tiszafának, valamint a méregnek náluk használatos neveiben szerepelő *tax*, illetve *tox* tövek is a szittyá nyelvből lőnek átvéve. Talán nem is nehéz rátalálni az eredeti ázsiai tőre; hiszen a bevándorló magyarság fegyverzetének egyik leglényegesebb darabja volt a tegez, vagyis az a tok, melyben a nyilakat tartották.

Tudvalevő dolog, hogy a magánhangzók a különféle szójárásokban nagyon változók. Azt is tudjuk, hogy az indogermán törzsekhez tartozó némely nép a mi nyílt *e* betűnket alig bírja kimondani. Egy idegent nem bírtam betanítani arra, hogy ezt a szavunkat »kettő» tisztán kimondja; vagy úgy mondta, hogy »kétő», vagy úgy, hogy »kattó». Az orosz nép, mint hallottam, az *e*-ből *o*-t szeret csinálni. Valószínű tehát, hogy ha azoknak a szittyá népeknek nyelvében, melyek a görög és római hadsereg számára íjászokat szolgáltattak, meg volt a »tegez» szó, többesben »tegzek», úgy ezt görögösen *tax*- vagy *tox*-nak mondlák. Sőt talán már az illető ázsiai népek nyelvében is ezek a hangzók szerepeltek, a mit ma már bajos volna eldönteni. Tudjuk különben, hogy *Etelét* is *Atillá*-nak nevezték a rómaiak. És ha a szittyá zsoldos íjászok mérgezett nyilakkal lőttek, úgy bizonyára a nyílmérget is a tegezen tartották, a mi még természetesebbé teszi, hogy ív, méreg és tiszafa azonos tövű nevet kaptak.

Ezek a történelmi és nyelvészeti fejtegetések azért látszanak előttem érdekeseeknek, mivel éppen az ő világtásuk mellett ítélni tudjuk meg legpontosabban azt a fontosságot, mely a tiszafának hajdan a népek életében osztályrészül jutott, továbbá azt az elterjedtséget, melylyel a

legujabb adatok szerint birt, végül azokat a viszontagságokat, különösen az emberi kéztől okozottakat, melyek miatt ma már a félig-meddig kihalt erdei fák közé sorozható.

De ha napjainkban alig játszik szerepet, ez csak onnan van, mert már nincs belőle.

Volnának csak ma is számbavehető mennyiségben tiszafák, a mai fejlett ipar mellett igen értékes árut képviselnének, mert hiszen tartósság, keménység tekintetében és bizonyos gyártási célokra már az ó- és középkorban is egyellen volt.

Éppen e miatt talán nem volna meddő dolog a fölött gondolkozni, vajjon miképpen lehetne a növényország e becses fáját az erdészeti élő kincsek közé ismét beiktatni. Hogy nem éppen nagyon kényes, ezt a kertekben tenyészített tiszafák eléggé megmutatják. Még azt is elsziveli, hogy úgy nyirbálják, mint a *Buxus sempervirens*-t. Csak egy hibája van — és ez bizony a mostani türelmetlen nemzedék szemében szarvashiba — az, hogy lassan nő. Ámde éppen e természete miatt minden zavarokozás nélkül bele lehetne szőni az erdőkebe, a nélkül, hogy ezek elfogadott és megszokott kezelésének módosulnia kellene. Addig ugyanis, a meddig a tiszafa kicsi és fiatal (és ugyancsak sokáig kicsi és fiatal!), eddig egyáltalában nem von el semmit, illetve nem alkalmatlankodik a többi erdei fának. Ha pedig szép csendben és szerényen valamennyire fölvergődik, akkor már olyan értéket képvisel, melynek alapján jogosabban foglalja el helyét az erdőben, mint akármelyik másik fa.

Az erdészet éppen az a társadalmi intézmény, mely nem pusztán a jelenre, hanem éppen úgy, vagy még inkább, a jövőre tekint, és késő generációk számára akar részint alkotni, részint fönntartani. Az erdészek figyelmébe ajánlja maga-magát a tiszafa, vagy régibb nevén

ivafa, és kéri őket, hogy kutassák föl még meglevő termőhelyeit, e helyeken ne engedjék kiveszni, sőt csemetéket is nevelve belőle, szaporítsák, mint olyan fát, mely — a mint a jelek mutatják — nem kevésbé működött közre abban, hogy ez évezres állam megalapítóinak nemzeti fegyvere, a nyíl olyan ellenállhatatlan hatalommá lett az ő kezükben.

Hasonló sors, mint a mi *Taxus*-unknak, jutott osztályrészül egy mexikói páratlanul szép fának, az u. n. mexikói mocsárciprusnak (*Taxodium mexicanum*). Ez már igazán csak vizes talajban tenyész és mindenünnen elpusztul, a hol a mocsarakat lecsapolják. De meg a fejsze is nagyon rájár, mert egy-egy régi, vagy 1000—2000 éves törzs, rengeteg mennyiségű faanyagot tartalmaz. Az eddig ismert legnagyobb példány Mexico déli részében, nem messze Oaxaca várostól, Tule faluban él. Törzsének legnagyobb átmérője 13 méter, legkisebb átmérője pedig ennek fele. Ebből látszik, hogy törzse nem hengeres, hanem szabálytalan. Számos kiszögellése miatt a törzs kerülete 45 m.-re rug. Koronája örökzöld lombsátor, melynek 40 méter az átmérője és 50 m. magasra nőtt. Körülbelül 2000 éves lehet, de még egyetlenegy száraz ág sincs rajta. Azelőtt, mikor az európaiak még nem terjeszkedtek el Mexicóban, sok ilyen szép példány volt e fajból, most azonban már a majdnem kihaltak közé foglalható.